

תא"ל יצחק ארד (טולקה)

קצין שריון ראשי במלחמת סיני וקצין חינוך ראשי במלחמת ההתשה

אל"מ (מיל) ד"ר בני מיכלסון

פרטיזן דרגה א'

יצחק ארד (רודניצקי) – טולקה, נולד בסוויינציאן שבפולין (כיום ליטא), בנובמבר 1926. בפרוץ מלחמת העולם השנייה, בספטמבר 1939, הוא ומשפחתו התגוררו בוורשה. אחרי שלשה חודשים בעיר הכבושה על ידי הגרמנים הוא ואחותו הבריחו את הגבול, חזרה לסווינציאן.¹ הוריו נותרו בוורשה ונספו בשואה. עם הפלישה הגרמנית לברית המועצות, ב-22 ביוני 1941 וכיבוש עיירתו, מצא עצמו טולקה שוב תחת שלטון גרמני. כאשר בסוף ספטמבר 1941 יהודי עיירתו הובלו לבורות השמדה ברח יצחק, ואחרי חודשי נדודים בעיירות ויערות בביילורוסיה, חזר לגטו הקטן שהוקם בשווינציאני. בעבודתו במחסן נשק גרמני, הוא ואחדים מחבריו גנבו משם נשק, התארגנו בקבוצה מחתרתית ובמרס ברחו ליערות והצטרפו לפרטיזנים הסובייטיים. יצחק השתתף בפעולות פרטיזניות רבות, ביניהם מיקוש ופיצוץ 13 רכבות, ועוטר באות פרטיזן דרגה א'. בדצמבר 1945 עלה טולקה לארץ ישראל בספינת המעפילים "חנה סנש". ארבעה חודשים לאחר ירידתו מהאניה בחוף נהריה הצטרף טולקה לפלמ"ח.²

¹ יצחק ארד, נעורים בלחימה, מערכות, ת"א, 1977, עמ' 24.

² ארד, שם, עמ' 211.

בפלמ"ח ובמלחמת העצמאות

בתחילת שנת 1946 התגייס טולקה למחלקת הטייס של הפלמ"ח, עבר קורס טיס בנען ובשדה התעופה ברמלה וקבל רישיון טיס בריטי וצילם מהאוויר יעדים ערבים (תיקי שטח).

בעקבות בדיקות רפואיות, בהן התגלה שהוא עיוור צבעים,³ עבר טולקה לשרת במקצועו הבסיסי כקצין חבלה וצורף לגדוד משולב של הפלמ"ח והח"ש בפיקודו של חיים לסקוב במסגרת מבצע נחשון. הוא הדריך קציני חבלה בקיבוצים אשדות יעקב ואפיקים, השתתף בפיצוץ בית המוכתר ביאזור כתגמול על רצח טנדר הנוטרים, ובמבצע "נחשון" לקח חלק בפיצוץ חלק ממחנה ואדי סרר ובפיצוץ הגשר על הכביש שליד המחנה. הוא עלה לירושלים עם "שיירת הראל" לגדוד החמישי. בירושלים הנצורה היה מפקד החבלנים וקצין חבלה גדודי. השתתף בפיצוץ בתים בשייח-ג'ראח, בשועפת, בקרבות רמת רחל, בניסיון הפריצה לעיר העתיקה, בקרבות בשער הגיא, בהר הצופים ובמבצע חורב - קרבות רפיח וניצנה, בתוך חצי האי סיני.

³ ארד, שם, עמ' 229.

גדוד 9 – הפרטיזן הופך לשריונר

בשנת 1949 כאשר צבא מלחמת העצמאות השתחרר וצה"ל נבנה מחדש על-בסיס סדיר קטן ומילואים הוחלט להעביר את גד' הפשיטה הממונע 9 מחטי "הנגב" שהפגה לחטיבת מילואים לחטיבת השריון הסדירה היחידה שהוקמה – חטי' 7. מרבית חיילי ומפקדי מלחמת העצמאות השתחררו ומבין המפקדים המעטים שנשארו בצבא הקבע המצומצם שהוקם, נמצא גם טולקה, לוחם וותיק ממלחמת העולם השנייה ומלחמת העצמאות. הוא מונה למפקד פלוגת זחל"מים בגדוד 9. במסגרת זו עסק בלחימה במסתננים באזור הר חברון ובשנת 1950 הוביל את פלוגתו במצעד צה"ל בירושלים.⁴ בחודש נובמבר 1950 בחורף הקשה של אותה שנה השתתף טולקה בראש פלוגתו ב"מבצע מעברות" במסגרתו סייע צה"ל לעולים החדשים באמצעות רכב רב-מינוע בהעברת אנשים ומזון למעברה וממנה.

באפריל 1951 מונה מונה טולקה לסמג"ד של אריה שוורצמן (שחר) כאשר הוחלט על הפיכת גדוד 9 לגדוד חרמ"ש (חיל רגלים משורין) בחטי' 7 וקיבל את הכינוי גד' שריון 9. המג"ד וטולקה עמדו בפני אתגר עצום, לבנות את הגדוד מחדש ובמקביל לקלוט עשרות חיילים – עולים חדשים ולהכשירם כלוחמי חרמ"ש.⁵

זמן מועט לאחר הקמת גד' שריון 9 במסגרת חטי' 7, בשלהי חודש אוגוסט וראשית ספטמבר 1951 השתתף בתמרון "לכל", התמרון הגדול ביותר של צה"ל מאז הקמתו. בתמרון הזה השתתף גדוד 9 לראשונה כגדוד נייד, ופעל במתקונת של צוות-קרב-גדודי (צק"ג) משוריין עם חרמ"ש, טנקים וסיוע

⁴ משה גבעתי, בדרך המדבר והאש, מערכות, ת"א, 1994. עמ' 301.

⁵ גבעתי, שם, עמ' 302.

ארטילרי צמוד. הגדוד, בהנהגתם של אריה שחר וטולקה, הוביל את חטי' 7 (שפעלה במסגרת פקוד הדרום ששיחק את האויב המצרי) באיגוף מהיר ועמוק מעוגיה-אל-חפיר על כביש פלוגות – בית-גוברין ולאורך הגבול עם ירדן והשתלטה על תל לכיש בעורף כוחות פיקוד המרכז (ששיחק את צה"ל בתמרון). כוחות פקוד המרכז לא אתרו את המהלך האוגף. גדי' 9 לקח בשבי ובלי קרב את כל הדרג העורפי של חטיבות פיקוד המרכז. המהלך המפתיע שנמשך כ- 24 שעות במקום 48 שעות שתוכננו במקור גרמו להגעתם של קצינים בכירים מצמרת צה"ל כדי לבדוק האם בסוף המהלך היה מלאי דלק מספיק לכלי הרכב המשוריינים. טולקה שדאג מראש להעמיס מיכלי דלק רזרביים על כלי הרכב, מזון, ותחמושת יכול היה להוכיח את עצמאותו המנהלית של הגדוד.⁶

סיכומי התמרון של 1951 עמדו בסימן הגילוי המפתיע ביכולת השריון לנוע ולפעול במהירות בשדה הקרב. תופעה חדשה זו שהייתה בניגוד לתפיסה הקיימת, מצאה את ביטויה בדברי סגן הרמטכ"ל, האלוף מקלף, בסיכום התמרון: "רק היום, ...אנו חודרים לגודל הבעיה ולהבנת העוצמה הטמונה בשריון. התדהמה שהשיג השריון מחייבת מאמץ עצום לאיזון יתר של צה"ל. ע"י הקמת חטיבה (שריון) נוספת (מילואים או סדירה).⁷

להצלחה שריונאית זו הייתה השפעה קשה על מפקדי צה"ל ונוצר הרושם שאין בכוחנו לעמוד מול התקפה של דיביזיית שריון מצרית שתהנה מעדיפות באוויר ואשר תצליח לחדור למרכז המדינה ולמרחב עורפה האסטרטגי.

לאחר תפקיד במערך ההדרכה, מונה טולקה, בחודש אפריל 1954 למפקד גדוד 9, גדוד החרמ"ש הסדיר היחיד בצה"ל. חזרתו לגדוד לוותה בטקס מרשים על פסגת המצדה. את הגדוד הוביל לשם במסע רגלי, המג"ד הקודם, שמואל (אוללי) גבעון ובתום הטקס החגיגי הוביל המג"ד החדש, טולקה, את הגדוד דרך סדום חזרה לבסיסו במחנה נתן. את שגרת האימונים ופעילות הביטחון-השוטף קטעה השתתפות הגדוד כולו, על 50 זחל"מיו במצעד יום העצמאות, שנערך בחודש מאי 1954 ברמלה. המצעד נערך בעיר העולים הישנה-חדשה כדי לבטא שני מאמצים מרכזיים של צה"ל: סיוע בקליטת העלייה וחיזוק ההתיישבות החדשה. באוקטובר אותה שנה פתח טולקה קורס מפקדי כותות חרמ"ש בגדוד כשלמפקד הקורס מינה את משה בריל (בר-כוכבא).⁸

התגברות ההסתננות מרצועת עזה וריבוי הפיגועים בגבול המצרי הביאה להיערכות מוגברת ושונה של צה"ל בגבולות. גדי' 9 קיבל גזרת אחריות רחבה ת"פ חטיבה 8 בגבול רצועת עזה. טולקה, המג"ד קיבל תחת פיקודו, בנוסף לפלוגות הגדוד, פלוגת צנחנים מגדי' 890, גדי' תותחנים מוקטן ומחלקת טנקים מגדי' 82. מפקדת הגדוד התמקמה בקיבוץ מגן ומדי לילה נפרסו 14 – 17 מארבים. כוחות הגדוד ביצעו

⁶ גבעתי, **שם**, עמ' 304.

⁷ עמיעד ברזנר, **סוסים אבירים**, מערכות, ת"א, 1999, עמ' 140.

⁸ גבעתי, **שם**, עמ' 311.

פעילות מוגברת של סיורי גבול, תצפיות ואבטחת ישובים כדי לאפשר את מהלכם התקין של החיים. כמעט מדי יום עלו זחל"מי הגדוד שנעו על דרך הפטרולים על מוקשים נגד רכב. כתגובה הופגזו המוצבים המצרים הסמוכים באש מרגמות ותותחים. בתקריות שהתפתחו הופגזו גם הקיבוצים מגן ונחל-עוז. באחד המקרים הסתער כוח מהגדוד על מוצב מצרי וכבשו לשעה קלה. בתקריות המיקוש והירי היו לכוחות הגדוד (ואלו שהוכפפו לו) 4 הרוגים ו- 23 פצועים. לוחמי הגדוד נתונים היו במתח נפשי רב, ולכל יציאה לסיור התלוו חששות כבדים. טולקה הצטרף אף הוא באופן אישי לסיורים כדי לתת דוגמא אישית וכדי לעודד את הלוחמים הצעירים. בתחילת חודש מאי 1955 חזר הגדוד למחנה ג'וליס. טולקה סיים את תפקידו כמג"ד בחודש יוני⁹ ועבר להיות מדריך בפו"ם.

ההחלטה העקרונית להפעלת אוגדה 77 על בסיס מפקדת-גייסות-השריון נתקבלה כשבועיים לפני המבצע,¹⁰ וזאת תוך מימוש התפישה הארגונית הקובעת שמפקדת גייסות השריון הופכת למפקדת אוגדה במלחמה אשר התקבלה כבר בשנת 1954. אולם האישור הרשמי להפיכת מפג"ש לאוגדה ניתן רק ב- 25 באוקטובר 1956 עם תחילת נוהל-הקרב המטכ"לי למלחמת סיני.

ב- 29 באוקטובר בשעה 1700, ביום ה"ע", לאחר שהכוחות שהיו תחת פיקוד האוגדה עברו לשטחי הכינוס, התפצלה מפקדת גייסות השריון. מפקדת קצין שריון ראשי בפיקוד קשני"ר, סא"ל יצחק ארד (טולקה), התמקמה בג'וליס בבית-הספר לשריון, כאחראית על מערך האימונים העורפי של השריון.¹¹ מפקדת אוגדה 77 בפיקוד האלוף חיים לסקוב, מפקד גייסות השריון וסגן הרמטכ"ל עד לא מכבר, (יחד עם סגן מפקד גיי"ש וק. האג"ם) דלגה למבטחים והתמקמה בבתי אבן בחלק הבלתי מאוכלס של המושב.

בתפקידו זה, כקשני"ר במלחמה היה על טולקה למלא את כל התפקידים של קצין חיל ראשי ונוסף על כך היה ממונה על ביה"ס לשריון ועל הפלוגות ומחלקות הטירונים של היחידות הלוחמות ולסגל שנשאר במחנות הקבע. ההכנות להקמת מפקדת קשני"ר נעשו בשלהי חודש אוקטובר ובהקמתה נתקל טולקה (שהושאל מתפקידו בפו"ם) בבעיות איוש כיוון שמרבית הקצינים העדיפו לקבל מנויים ביחידות לוחמות ולא במפקדה עורפית.¹²

לאחר סיום מלחמת סיני לאחר שמג"ד 277, זיו צפירי נהרג במלחמה, מונה טולקה למג"ד טנקים 277 בחטיבה 27. בסיום תפקיד זה מונה לסמח"ט שריון 37 ועסק בשיקומה בעקבות המלחמה ובהפיכתה לחטיבת שריון כשירה מבצעית.

בשנת 1962 מונה טולקה לראש מה"ד אימונים, תפקיד אותו ביצע במשך 4 שנים. הייתה זו תקופה אשר בראש מה"ד הועמד שוב אלוף (צבי זמיר) והיה צורך באיש שריון לתאם את כלל אימוני צה"ל

⁹ גבעתי, **שם**, עמ' 313.

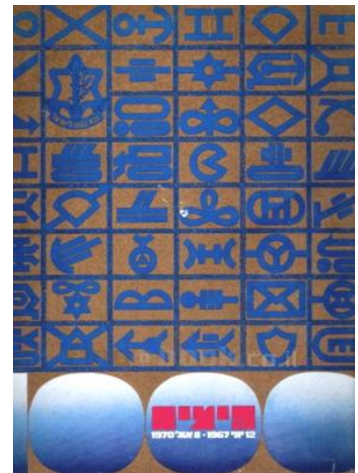
¹⁰ עדות ק' אג"ם גייסות השריון

¹¹ סא"ל הרצל שכטרמן, **פצול מפקדת גייסות השריון 2029/200**, מפקדת גייסות השריון/אג"ם, 26 אוק' 1956.

¹² ברזנר, **שם**, עמ' 366.

שהפך יותר ויותר לממוכן ומשוריין.

לאחר מכן מונה לראש מטה אוגדה 36. במלחמת ההתשה שהחלה בשנת 1968 היה לקצין חינוך ראשי. טולקה, בהיותו שריונר וותיק הבין את החשיבות של החינוך במסגרת הכוחות המשוריינים בסיני וראה בכך את משימתו העיקרית של חיל החינוך. הוא הקים באוגדת סיני יחידת חינוך בראשותו של סא"ל ישעיהו תדמור אשר על אף שהייתה קטנה, תוגברה במאות אנשי מילואים שסופחו אליה ובמתנדבים רבים, היה זה מערך גדול מאוד. אנשי החינוך עסקו בעיקר בהסברה ובטיפוח רוחם של הלוחמים, אבל להכרת התמונה כולה של החינוך בסיני יש להוסיף את הפעילות הענפה בתחום הרכשת השכלה לחיילים בעתות ששהו בעורף בסיני – השכלה תיכונית והכנה לבחינות בגרות – את הפעילות הנרחבת להקניית ידיעת הארץ, היינו הכרת סיני, את שלטי ההסברה ליד המעוזים, שכוננו בשמות של תחנות בני ישראל במדבר מתקופת המקרא ושפע האמנים למיניהם וגופי הבידור שהופיעו לפני לוחמים בקו התעלה ובסיסי המפקדות בסיני. כל השלוחות האלה פעלו ובשפע, יחסית לאפשרויות של אותה התקופה. חיל החינוך בתקופתו של טולקה הטביע חותם והשפיע על הרוח ועל המורל. קציני החינוך הוו דוגמא כקציני חינוך קרביים, העוסקים במהותה של ההווייה הצבאית המבצעית. בזה תרם חיל החינוך תרומה בעלת ערך רב לכוחות המשוריינים בתקופת מלחמת ההתשה. לאחר סיום מלחמת ההתשה בחזית המצרית, ערך טולקה ספר אלבומי בשם אלף הימים¹³ שהפך ל"רב-מכר" בקרב הציבור הישראלי. "אלף הימים" מתאר בתמונות, באומר, במפות ובתרשימים את צה"ל ב-1141 ימי הלחימה שתחילתה ביום-המחרת של מלחמת ששת-הימים וסיומה ב-8 באוגוסט 1970, יום הפסקת-האש בגיזרה המצרית. לחימה זו התנהלה לאורך קווי הפסקת-האש ומעברם, בשטחים המוחזקים וגם בישראל. נטלו בה חלק כל החילות והזרועות של צה"ל אך במרכז העמיד טולקה את היחידה הקטנה - במעוז ובמוצב, ליד טנק ותותח, החוליה במארב ובסיוור, צוות המטוס וסירת-ההסתערות. בספר זה תרם טולקה יותר מכל לחרוט מלחמה זו בלבבות אזרחי מדינת ישראל.

¹³ יצחק ארד (עורך), 1000 הימים, משהב"ט, ת"א, 1972.

פעילות אזרחית:

לאחר שיחרורו מצה"ל בשנת 1972 היה טולקה ליושב ראש הנהלת יד ושם, מרצה באוניברסיטת תל אביב ובעל תואר דוקטור-היסטוריון. הוא חקר את תקופת השואה ומלחמת העולם השנייה ופרסם שבעה ספרים ומאמרים רבים. בין הספרים החשובים: "ירושלים דליטא במאבק וכליון", "מבצע ריינהארט - מחנות ההשמדה בלז'ץ, סוביבור וטרבלינקה", "שואת יהודי ברית המועצות" (2 כרכים). ספרים אלה תורגמו לאנגלית. ספרו האוטביוגרפי נקרא "חורט בזיכרון - לוחם, שורד, מנצח" יצא לאור בשנת 2016. אנו נזכור אותו כאחד מעמודי התווך של מיזם מוזיאון הלוחם היהודי במלחמת העולם השנייה, נמנה על צוות ההיגוי של המוזיאון ואף תרם תרומה ענקית למחקר ההיסטורי של הנושא אשר פורסם בספר: **בצל הדגל האדום**,¹⁴ המתאר את הלוחמים היהודים בצבא הרוסי במלחמת העולם השנייה.

עם רעייתו מיכל ושלוש מנכדותיו

הלוחם היהודי במלחמת העולם השנייה <http://www.jwmww2.org/soldier.aspx?id=4767>
הרצאתו בפני סגל משרד החינוך https://www.youtube.com/watch?v=k_eoozhy_g

¹⁴ יצחק ארד, **בצל הדגל האדום**, משהב"ט, ת"א, 2008.